

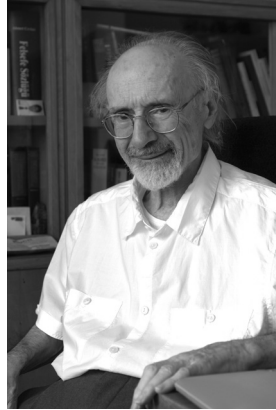
Kutadgubilig

FELSEFE – BİLİM ARAŞTIRMALARI

PHILOSOPHY – SCIENCE RESEARCH

36

ARALIK 2017

BU SAYI
90. YAŞI MÜNASEBETİYLE
PROF. DR. TEO GRÜNBERG'E
ITHAF OLUNMUŞTUR.

ISSN: 1303-3387

ALİYA İZZETBEGOVIÇ DÜŞÜNÇESİNDE AHLÂK PROBLEMİNE GİRİŞ

H. Haluk Erdem*

INTRODUCTION TO MORAL PROBLEM IN THE THOUGHT OF ALIJA IZETBEGOVIC

*Büyük düşünür-devlet adamı Aliya İzzetbegoviç'i
vefatının 14. yılında saygıyla anarak...*

ÖZ

Ahlâk ve özgürlük, Aliya İzzetbegoviç düşüncesinde birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Bu çalışmada Aliya İzzetbegoviç'in insan, ahlâk ve özgürlük hakkındaki görüşleri, eleştirileri, etik konularına olan bakışı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, ahlâk problemi, insan, özgürlük, felsefe.

ABSTRACT

Morality and freedom are concepts related to each other in the thought of Alija Izetbegovic. In this study, thoughts and critiques of Alija Izetbegovic about human, moral and freedom, his approach to ethic will be discussed.

Keywords: Alija Izetbegović, moral problem, human, freedom, philosophy.

...

Giriş

Aliya İzzetbegoviç ismi denildiğinde, yalnızca 20. yüzyılın önemli devlet adamlarından birisi değil; aynı zamanda felsefe, tarih, edebiyat başta olmak üzere sanat ve din alanlarındaki derinliği tartışmasız bir düşünür de akla gelir. Bu çalışma, düşünür İzzetbegoviç'in ahlâk alanına giren bazı problemler konusundaki fikirlerini gündeme

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, hasanhalukerdem@yahoo.com.tr. Yazı geliş tarihi: 25.08.2017; kabul tarihi: 04.12.2017.

getirmektedir. Onun dünyaya örnek siyasal mücadelesini ve hayata bakışını besleyen görüşlerinin zenginliği, kaleme aldığı bütün yapıtlarında görülür. Özellikle Sırp milliyetçiliğinin kan gölüne çevirdiği bir coğrafyada, ödün vermeden insan haklarının korunmasından yana gösterdiği tavır ve tutum¹, ahlâkî problemleri yalnızca kuramsal yönü bakımından ele almadığının; aynı zamanda eylemlerine geçirdiğinin en açık göstergesi olmuştur.

İzzetbegoviç'te ahlâkîlik, en özlü anlatımıyla, “insan olmak ve insan kalmak”tır. Bu özlü yanıtı oluşturan bazı temel kavramlar düşünür-devlet adamının ahlâktan ne anladığını göstermektedir. İnsan, özgürlük, sorumluluk, kişinin benliğinin farkına varması, inanç, İslâm dinini doğru yaşama, devlet adamlığı gibi kavramlar İzzetbegoviç'in ahlâk düşüncesiyle yakından ilgilidir.

8 Ağustos 1925 tarihinde Bosna Hersek'in Bosanski Samac kasabasında dünyaya gelen İzzetbegoviç'in babaannesi Üsküdarlı bir Türk kızıdır. Saraybosna'da hukuk eğitimi almış ve avukat olarak çalışmıştır. Genç yaşından itibaren felsefi ve sosyolojik konulara ve sorunlara ilgi göstermiş ve Genç Müslümanlar Örgütü'ne üye olduğu gerekçesiyle 1946 yılında üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. O dönemde kendisini entelektüel çalışmalara veren İzzetbegoviç *İslâm Deklarasyonu* adlı çalışmasını yayımlamıştır. 1983 yılında düşüncelerinden dolayı on dört yıl hapse mahkûm olmuş ve cezasının beş yılını hapiste geçirmiştir.

Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği dönemde genel başkanlığa seçildiği Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurmuştur. Komünist yönetimin çökmesiyle birlikte yapılan ilk serbest seçimlerde Bosna Hersek Federal Cumhuriyeti Devlet Başkanı seçilmiştir. Sırp ve Hırvat güçlere karşı yürütülen bağımsızlık savaşına liderlik yaptıktan sonra 1995'te savaşa son veren Dayton Anlaşması'nı imzalamıştır. 1996 yılında yapılan seçimlerde üçlü başkanlık konseyine seçilmiştir. 2000 yılında sağlık nedenlerini gerekçe göstererek başkanlık görevinden ayrılan Aliya İzzetbegoviç 19 Ekim 2003'te hayata veda etmiştir.² Önemli kitapları arasında, *İslâm Deklarasyonu*, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, *Özgürlüğe Kaçışım*, *Tarihe Tanıklığım* ve *Konuşmalar* sayılabilir.

İzzetbegoviç'in devlet adamlığı kadar düşünür kimliğinin etkisini, hapishane arkadaşı ve dostu Hasan Çengiç, kendisiyle yapılan bir görüşmede şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Aliya siyasi hayatının, hayatındaki en önemli mesele olduğunu defaatle reddederdi, öncelikle size bunu söylemeliyim. Hayır! Hayır! Hayır! Her zaman onun düşünür ve yazar tarafının onun hayatındaki temel taşları oluşturduğunu söylerdi, siyaseti ise bu eylemlerinin dışı vuruş şekli olarak nitelendirirdi”.³

¹ Bkz. Goytisoló, Juan, *Saraybosna Yazıları*, Çev: Ayşen Gür, Nisan Yayınları, İstanbul, 1996.

² İzzetbegoviç, Aliya, *Konuşmalar*, Çev: Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2015, s. 637.

³ “İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma”, Görüşenler: Rahman Ademi-Mustafa Orçan, Çev: Cenana Braçkoviç, *Hece*, S. 229, Ocak 2016, Ankara, s. 25.

Yaşamı boyunca kitaplarla, bilgiyle meşgul olmuş bir entelektüel olarak İzzetbegoviç felsefenin önemini şu tümcelerle aktarır:

“Felsefe, insanın alemi kavrama veya en azından anlamaya yönelik tabii çabasından ortaya çıkmıştır ve bu yüzden varolmayı sürdürmektedir. Bu çaba varolduğu sürece felsefe de varolacaktır”.⁴

İzzetbegoviç Düşüncesinde İnsan ve Ahlâk

Günümüz filozoflarından Edgar Morin’in tüm eserlerinde vurguladığı insan gerçekliğinin karmaşık yapısına ilişkin düşünceleri, şaşırtıcı benzerlikle İzzetbegoviç düşüncesinde de yer almaktadır: “*Homo sapiens* ile *homo ludens* arasında da bir tezat vardır, çünkü insan onların her ikisidir ve onu insan kılan da onların her ikisi olmasıdır”.⁵ Hayatın gerçeği gibi insanla ilişkili olan her şeyin karmaşık olduğunu düşünen İzzetbegoviç, insanın basit bir kurama sığdırılabilecek varlık olmadığını ileri sürmektedir. Bu noktada, 20. yüzyıl Alman filozoflarından Karl Jaspers’in “insan kendisi hakkında bildiğinden ve bilinenden daha fazladır” sözü ile İzzetbegoviç’in “insan tüm ilimlerin onun hakkında söyleyebildiklerinden daha fazladır”⁶ ifadesinin yakınlığını vurgulamakta yarar vardır.

İnsan bir takım özellikleriyle diğer canlılardan ayrılır. Bugün, davranışçı kuramı çalışmalarının merkezine alan başta psikoloji olmak üzere insanın asıl yönünü unutan disiplinlerin ileri sürdükleri fikirler düşünülürse, İzzetbegoviç’in insanla ilgili söylediklerinin değeri daha fazla anlaşılabilir. Ona göre, “insan, bir hayvan olmadığı sürece, bir şahsiyet olduğu, bir ruhu bulunduğu, kısacası bir insanoğlu olduğu sürece hürdür ve harici bir uyarıcıya nasıl tepki vereceği asla kesin (veya tahmin edilebilir) değildir. Şartlı refleks kanunu insana uymaz”.⁷ “Hayvanın içgüdüleri vardır. Bunlar maksada uygunluk prensibinin harikulade örneğidir. İnsanın ise ahlâkî özellikleri ve umumi olarak faydaya dayanmayan ahlâkı vardır”.⁸

İnsan olmak için biyolojik hayatın ötesinde bazı özelliklere sahip olmak gerektiğini vurgulayan İzzetbegoviç, insanın bilgisayar gibi mekanik bir varlık olmadığını belirtir. Bir bilgisayara teknolojinin gelişimiyle birçok bilgi yüklenmesi, insandan farklı beceriler edinmesi, hatta daha da ileride insan zekâsının kopyalanması söz konusu olsa dahi, “asla şiir yazamayacaklardır”. Onun aradığı insan ruhunun zenginliğidir.

⁴ Aliya, *Özgürlüğe Kaçışım. Zindandan Notlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23.

⁵ İzzetbegoviç, Aliya, *Özgürlüğe Kaçışım, a.g.e.*, s.204.

⁶ İzzetbagoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslâm*, Çev: Salih Şaban, Yarı Yayinevi, İstanbul, 2011, s. 37.

⁷ İzzetbegoviç, Aliya, *Özgürlüğe Kaçışım*, a.g.e., s. 189.

⁸ İzzetbagoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslâm*, Çev: Salih Şaban, Yarı Yayinevi, İstanbul, 2011, s. 39.

İzzetbegoviç Düşüncesinde Ahlâk ve Özgürlük İlişkisi

Düşünce tarihinde gördüğümüz gibi, ahlâk problemi özgürlük düşüncesiyle tartışılır olmuştur. İzzetbegoviç de bu iki kavramın yakın birlikteliğini vurgulamadan geçmez. Bu konu da ileri sürdüğü saptaması, etik görüşler içinde önemli bir yer tutan Kant felsefesinden açık izler taşır: “Her tür etiğin ön şartı özgürlüktür. Her türden tabii ilmin ön şartı ise bir mekanizmdir. Kaziyeleri birbirlerini dışlayan bu iki ilim nasıl olur da aynı zamanda mevcut olabilir? Mümkün olan tek cevap, iki ayrı alemin mevcut olduğu ve bizim eşzamanlı olarak ikisinde de ikamet ettiğimiz olabilir”.⁹ İzzetbegoviç bu düşüncelerle, insanın bir yönüyle, doğadan gelen ve bilimlerin inceleme konusu olan nedenselliğe bağlı olduğunu; ama diğer yönüyle nedenselliğin dışında özgürlük olanağına sahip olabildiğini dile getirmektedir. İnsanın özgür olabilme yönü onun insan olarak değerinin somutlaşması anlamına gelmektedir.

Kant’ın ahlâk felsefesinde öne sürdüğü özgürlük düşüncesinin İzzetbegoviç üzerinde etkisini şu satırlarda bulmak olanaklıdır:

“Kant’ın antinomilerinin ideleri din ve ahlâkın temelindedir, tıpkı antitezlerin bilimin temelinde oluşu gibi. Bilim, alemin ezeliyeti, bölünebilirliği, illiyeti ve objektifliği varsayımlarına dayanır. Bu önşartlar olmaksızın bilim olmaz; aksine özgürlük önşartı olmaksızın da ahlâk olmaz (...) Dahası Kant’ın antinomilerinin dört tez (ve antitezi)nin elele gittiğini kavrarız. Özgürlük, Tanrı’yı varsayar; tıpkı Tanrı’nın özgürlüğün önşartı oluşu gibi”.¹⁰

Özgürlük kişinin her şeyi yapmakta “mübah” gördüğü bir başıboşluk durumu değildir. Tanrı’yı varsaymayan bir özgürlük, sonucunda Dostoyevski’nin Ivan Karamazov’una yaşattığı olguya dönüşür. Her şeyi yapmanın mübah olduğunu düşünen Karamazov savını adam öldürmeye kadar götürür: “Tanrı yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa mesuliyet de yoktur. Mesuliyet yoksa suç da yoktur. Öyleyse Tanrı yoksa suç yoktur. Tanrı yoksa her şey mübahdır”. Tanrı yoksa insanın da olmaması yargısı, İzzetbegoviç için ispat gerektirmeyen Öklid aksiyomları kadar açık bir yargıdır.

Ahlâkî sorumluluğun özgürlükle ilişkisinde sınanacağı zemin, “iyiliği isteme”dir. “İyiliği isteme”, İzzetbegoviç’in ahlâk düşüncesinin tamamlayıcısı durumundadır. Özgürlüğün içeriği bu kavram olmadan boştur:

“Ne zaman ve nasıl özgür olursak olalım, sadece tek bir kararımız için sorumluyuz. İyi ve kötü adam arasındaki tüm fark, sadece, iyi adamın işleyemese dahi iyiliği sevmesi ve istemesi; iyiliği ne fiiliyle ne de sözüyle tasdik etmese de ruhunun ta derinliklerinde, uzak bir yerlerde, ‘tüm sonların sonunda’, tabanında bir arzu veya istekle tasdik etmesidir”.¹¹

İyiliği sevmek ve istemek vurgusu kötülüğün olmadığı anlamına gelmemektedir.

Ahlâk ve özgürlük ilişkisi, yukarıda dile getirilen düşünceler ölçüsünde ahlâkın

⁹ İzzetbegoviç, Aliya, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 213.

¹⁰ İzzetbegoviç, Aliya, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹ İzzetbegoviç, Aliya, *a.g.e.*, s. 61.

kaynağı probleminden bağımsız değildir. Kişinin kendi benliğinin farkına varması (aynı zamanda şuur), vicdan ve Tanrı'nın varlığı ahlâkî olanın ne olduğu tartışmasında merkezde yer almaktadır. Kişinin kendi benliğini fark etmesi aynı zamanda ahlâkîlikle ilgilidir. İzzetbegoviç ahlâkîlikle ahlâk konuşması arasında bir ayırım yapar. Ona göre, ahlâkîlik bir hareket, ahlâk konuşmaları ise sözlerden ibarettir: “Ahlâkîlik kendinize yönelik bir taleptir, ahlâk konuşmaları ise başkalarına yönelik bir taleptir. Ahlâkîlik daima ahlâkî olmasına karşın, ahlâk konuşmalarının çoğu kere riyakâr, dolayısıyla gayriahlâkî oluşunun sebebi budur”.¹²

Din ve Ahlâk İlişkisi

Dini, “semanın barış ve derinliğiyle ahenk içinde hareket etmesi için insana yöneltilmiş bir talep” olarak tanımlayan İzzetbegoviç, Tanrı'nın inancı vahyettiğini ancak uygulamayı insanın gerçekleştirdiğini belirtir. Sorun, Tanrı'nın öğretilerinden sapan insandadır. Tarihte din adına yapılan kötülükler ve dinle ilgisi olmayan olaylar bir yana, şu sorudan kaçış olanaksızdır: “Eğer Hinduizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm diye bir şey olmasaydı dünyanın hâli ne olurdu? İnsanlık bu mekteplerden geçmeseydi, onların yayıcıları mükemmel olmasa ve bazı yüce hakikatlere ilaveten bazı saçmalıklar da öğretilseydi insanlığın hâli nasıl olurdu?”¹³ Eleştirel bakışını din konusunda da bırakmayan İzzetbegoviç iyi bir Hıristiyana kötü bir Müslümandan daha çok saygı duyduğunu dile getirir.

Sihir ve din arasındaki ayırım da açıktır. Sihrin dini olmadığını, insanın boyun eğdirebileceği, kendi hizmetine sokabileceği kuvvetlere olan iman olduğunu söyleyen İzzetbegoviç, sihrin daima hastalık, düşman ve tehlike gibi şeylerden korunma, hasat, yağmur gibi dünyevi bir amacının ya da çıkarının olduğunu ekler. “Dünyevi krallığa gömülmüş” olan sihir asla insanın değerinden söz etmemektedir: “Her şey şimdi ve burada (*hic et nunc*), yeryüzündedir”. Oysa dinin anlamı sanat ve felsefe gibi, “insanın dikkatini muammalara, sırlara ve sorulara” çekmesinde yatmakta ve böylece insanın bilinci uyanmaktadır.¹⁴

Fedakârlık, dinin merkezinde bulunan ahlâkî bir kavram olarak yer almaktadır. Bu kavram hakkında İzzetbegoviç şu değerlendirmede bulunur: “*Fedakârlık*, dinin merkezî mefhumudur, tıpkı *gücün* (veya *ölçünün*) fiziğin merkezi mefhumu oluşu gibi. İsa'nın ızdırabının yüce bir sembol oluşunun sebebi budur. Onun tarihi (doğru olsun ya da olmasın) dinin özüdür. Çünkü her ne kadar İsa'nın hayatı gerçekten sona ermişse de ızdırabın tarihi, fedakârlığın tarihi, hakikaten dini bir alem içinde a priori

¹² İzzetbegoviç, Aliya, *Özgürlüğe Kaçışım*, s.39.

¹³ İzzetbegoviç, Aliya, *a.g.e.* s.41.

¹⁴ İzzetbagoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslâm*, (Çev: Salih Şaban), Yarı Yayınvevi, İstanbul, 2011, s. 70.

olarak doğrudur. Dinin bakış açısından bakıldığında, fedakârlık olmaksızın insanın hayatı gerçekten insani olamazdı. Fedakârlık mefhumu, çok sayıda reddi; gerçekte hesap ve çıkar dünyasının radikal bir şekilde reddini içerir. Bu tür bir dünyanın reddi olmaksızın da din olamaz.” İzzetbegoviç ahlâkla ilişkisinde dine ilişkin görüşlerini, yaşamının son anına kadar içselleştirerek yaşadığı İslâm dini özelinde de ortaya koymuş, bu konuda derin çözümler içeren, başta *Doğu Batı Arasında İslâm* gibi önemli eserler kaleme almıştır.

Dünya görüşlerini “dini (maneviyatçı)”, “materyalist” ve “İslâmî” olmak üzere üç kümede toplayan İzzetbegoviç, bunların “şuur”, “tabiat” ve “insan”a karşılık geldiğini belirtir. Dini görüş için yegâne veya esas varlık, ruh; materyalist görüş için madde, İslâmî görüş için ruh ve maddenin bir arada varoluşudur: “Bazıları tabiatı tek hakikat ilan ederler. Başkaları da hareket noktası olarak insanı alırlar. Üçüncü grubu oluşturan biz ise insanın dünyadaki eşsiz varlığını görüyoruz. Ruh ebedidir; insan ise zamanla sınırlanmıştır. Ve bu zaman içinde ihmal edilemeyecek bir vazifesi vardır” der İzzetbegoviç.¹⁵ Ona göre Hıristiyanlık ve Materyalizm hayat için ölçü olamadığından insan doğasına da uygun değildir. Hayat ve insanı anlayabilecek, onlara tam olarak karşılık gelebilecek din ise İslâm’dır.

İslâm’ın, din ile bilimin, idealler ile çıkarların uzlaşmasını sağladığı gibi, ahlâk ve siyasetin de uzlaşmasını sağlayabildiğini vurgulayan İzzetbegoviç¹⁶ başta ahlâk olmak üzere hayatın tüm alanlarında getirdiği kazanımlar, ezbere tutum ve davranışlarca ve bazı çıkar gruplarınınca yıpratılmak istenmiştir. Uzun alıntılarla açıklamayı gerekli gördüğümüz bu noktanın günümüz için de önemli olduğunu düşünüyoruz:

“Müslüman dünyasındaki muhafazakâr düşüncesinin tek olmasa da en büyük temsilcileri şeyh ve hocaların kesimidir. Onlar İslâm’ın ‘İslâm’da ruhbanıyet yoktur’ şeklindeki açık düsturuna rağmen, kendilerini ayrı bir sınıf gibi organize ettiler ve İslâm’ın yorumlanmasını tekellerine alarak kendilerini Kur’an-ı Kerim ile insanlar arasında aracı olarak konumlandılar (...) Tarih boyunca, dinler arasında en temiz ve mükemmel olan Kur’an monoteizmi, tedricen sulandırılmış, pratikte ise dini ticaretin iğrenç şekilleri ortaya çıkmıştır. Kendilerini din koruyucusu ve yorumcusu sanan kimseler, her halükarda çok güzel ve kârlı olarak dinden meslek yaptılar ve hiçbir vicdani rahatsızlık duymadan dinin hayata geçirilmeyişini kabul ettiler (...) İslâm tarihi çoğunlukla sadece İslâm’ın geliştirici (ilerici) özelliğinin gerçek hayatta gerçekleştirilmesi değildir. O aynı zamanda bu düşüncenin anlaşılmasının, ihmalin aldatılmasının ve kötüye kullanılmasının tarihidir de. Bu bakımdan her Müslüman halkın tarihi, parlak başarılarının dizini olduğu kadar aynı zamanda esef verici batıl düşünce ve yenilgilerin tarihidir. Bütün bizim siyasi ve ahlâki başarı ve başarısızlıklarımız gerçekte sadece bizim İslâm’ı kabulümüz ve onu hayata geçirmememizin yansımasıdır”.¹⁷

¹⁵ İzzetbagoviç, Aliya, *Doğu Batı Arasında İslâm*, Çev: Salih Şaban, Yarı Yayinevi, İstanbul, 2011, s. 12.

¹⁶ İzzetbegoviç, Aliya, *İslâm Deklarasyonu*, Çev: Rahman Ademi, Fide Yayınları, 2013, İstanbul, s. 21.

¹⁷ İzzetbegoviç, Aliya, a.g.e., 2013, İstanbul, s.22-29. Ayrıca bkz. İzzetbegoviç, Aliya, *Tarihe Tanıklığım* (çev: Alev Erkilet-Ahmet Demirhan-Hanife Öz), Klasik Yayınları, Altıncı Basım, İstanbul 2011.

Oysa İslâm'ın getirdiği felsefe, dış ve içi, ahlâkî ve toplumsal olanı, maddi ve manevi hayatın aynı anda yaşanmasını içermektedir. İzzetbegoviç bu talebin günlük hayattaki dilini şu ifadelerle anlaşılır hâle getirir:

“(…) Hayatı sadece din ve duayla değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan insan kimse, o İslâm'a aittir”¹⁸

İslâm'a ait değerlerin yeniden tartışılmasının, gerçek ve doğru İslâm'ı anlama ve yaşama gereğinin ilk olarak insanın ahlâkî eylemlerini etkileyeceği, ardından daha yaşanılır bir dünyanın kurulmasına katkı sağlayacağı açıktır. Bu katkıyı İzzetbegoviç *İslâm Deklarasyonu* adlı yapıtının *Sonuç* bölümünde şu tümcelerle aktarır:

“Bu duyguların bir parçası ve İslâm ahlâkının uzunca süren etkisinin sonucu olarak, halk bilgeliği şeklinde biz, insanların eşitliği, toplumsal adalet, canlı olan her şeye karşı sabır ve merhamet hakkında dünyanın her yerinde yaşayan kavramlar buluyoruz. Bu tespitler kendiliğinden daha iyi ve insani bir dünya demek değildir, ancak daha iyi ve daha insancıl bir dünya için vaattir”.¹⁹

Sonuç ve Değerlendirme

Başta Kant, Hegel, Karl Jaspers, Marx, Bergson ve Nietzsche gibi adlarını burada sayamayacağımız pekçok filozofun yapıtlarını okumuş olan İzzetbegoviç'in felsefî görüşlerinin merkezinde ahlâk problemi ve onunla ilgisinde insan, özgürlük, adalet, inanç gibi temel kavramlar yer almaktadır. Ancak İzzetbegoviç düşünce tarihinin en önemli eserleri sayılabilecek yapıtların arasında kaybolmamış; aksine onlardan sentez oluşturabilmiştir. Onun önerdiği Doğu ve Batı arasındaki İslâm görüşü aynı zamanda ahlâkın temellerini yeniden düşündürür. Bu çalışmanın sınırlarını aşacak uzunlukta yapıtlarında yer verdiği görüşleri derin bir entelektüel boyut taşır. Kısaca özetlersek; İzzetbegoviç'in ahlâk anlayışı, kişinin kendi benliğini fark etmesiyle başlayan, özgürlük, sorumluluk ve Tanrı'ya inançla beslenen bir insani boyut içermektedir. Ahlâk konuşması ile ahlâkîlik arasında yaptığı ayırım, bu alanın akıl ve vicdan birlikteliğinin eylemle sonuçlanmasını göstermektedir.

Eleştirel düşünme ve tartıştığı olguyu derinlikli analiz, İzzetbegoviç'in ahlâkî problemleri de ele alırken kullandığı yöntemler olmuştur. Bu konuda, “ben olsam, Müslüman

¹⁸ İzzetbegoviç, Aliya, *İslâm Deklarasyonu*, (çev: Rahman Ademi), Fide Yayınları, 2013, İstanbul, s. 47. Ayrıca bkz. “Müslümanlar Neden Geri Kaldı?”, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, (çev: Dr. Rahman Ademi), Fide Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

¹⁹ İzzetbegoviç, Aliya, *İslâm Deklarasyonu*, (çev: Rahman Ademi), Fide Yayınları, 2013, İstanbul, 100.

Doğu'daki tüm mekteplere 'eleştirel düşünme' dersleri koyardım", diyebilecek kadar kararlıdır. Ezberlenmiş doğruların peşinden gitmenin sonucu olarak meydana gelen düşünce tembelliği ve yalnızca hazır verili eylemlerle yetinme, onun kabul etmediği anlayışlardır. Bu çerçevede ideolojilerin insanı nasıl olumsuz olarak kuşattığını ve bilinçli-ahlâkî insanı ortadan kaldırdığını açık bir dille anlatır. Tüm yaşamı, İslâm'ın ruhuna uygun olarak hareket edilirse nasıl varolunabileceğini göstermekle geçmiştir. Adalet, hoşgörü ve bir arada yaşama kültürü, ahlâkî yaşamın olmazsa olmaz koşullarını oluşturmaktadır. Bu değerlerden, yıkıcı savaş boyunca dahi vazgeçmeyen İzzetbegoviç, ahlâkîliği yaşayan örnek insanlardan birisi olmuştur. İnsan gerçekliğine uygun olmayan her türlü anlayışı reddederek insan onurunu dünyadaki her şeyden üstün görmüştür. Onda ahlâkîlik, erdemli olma (insan olma ve insan kalma)nın tam karşılığıdır.

Sadece filozofların yapıtlarıyla sınırlı kalmayan İzzetbegoviç, Batı edebiyatının temel eserleri içinde gördüğü ahlâkî sorunları da gündeme getirmektedir. Herman Hesse, Dostoyevski, Victor Hugo, Shakespeare yapıtlarında yer verilen yazarlardan bazılarıdır. En zorlu koşullarda düşünür kimliğini hiç bırakmayan İzzetbegoviç'in felsefi derinlikli yapıtlarında yer alan özellikle ahlâkî problemleri yeniden gündeme getirmek bugün için bir ödev olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKLAR

- Goytisolo, Juan; *Saraybosna Yazıları*, (çev: Ayşen Gür), Nisan Yayınları, İstanbul, 1996.
 —; *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları* (çev: Dr. Rahman Ademi), Fide Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.
 —; *Özgürlüğe Kaçışım. Zindandan Notlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.
 —; *Tarihe Tanıklığım* (çev: Alev Erkilet-Ahmet Demirhan-Hanife Öz), Klasik Yayınları, Altıncı Basım, İstanbul 2011.
 —; *Doğu Batı Arasında İslâm* (çev: Salih Şaban), Yarı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
 —; *İslâm Deklarasyonu* (çev: Rahman Ademi), Fide Yayınları, 2013, İstanbul.
 —; *Konuşmalar*, (çev: Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu), Klasik Yayınlar, İstanbul, 2015.
 İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengiç'le Konuşma, Görüşmeler: Rahman Ademi-Mustafa Orçan, (Çev: Cenana Braçkoviç), *Hece*, sayı: 229, Ocak 2016, Ankara.